

תוכן עניינים

- 3 -	מבוא .....
- 4 -	1. טבלה התפתחותית.....
- 7 -	2. בית הספר היסודי- מאפייני הגיל.....
- 7 -	2.1. חטיבה ראשונה – כיתות א' – ב'.....
- 8 -	2.2. חטיבה שנייה – כיתות ג' – ה'.....
- 9 -	2.3. חטיבה שלישית – כיתות ו' – ח'.....
- 10 -	3. שאלת הרוע.....
- 12 -	4. יום השואה.....
- 12 -	4.1. יום השואה בחטיבה הראשונה – כיתות א'-ב'.....
- 13 -	4.2. יום השואה בחטיבה השניה – כיתות ג'-ה'.....
- 13 -	4.3. יום השואה בחטיבה השלישית – כיתות ו'-ח'.....
	רשימה בבליוגרפיה.....
- 16 -	נספח א' – אגדת השואה.....

מבוא

בעבודה זו בחרתי לעסוק בהתייחסות לשואה בבית הספר היסודי בחינוך וולדורף, מתוך כוונה לחקור ולהבין מהן הדרכים הנכונות והמתאימות להבאת הנושא לתלמידים בהתאם לגילם והתפתחותם, לאור הידע האנתרופוסופי.

לפני כשנה כאשר מלאו חמש שנים לביתי הבכורה, עלתה בי השאלה מה אומר לה כאשר תשאל אותי על השואה, מדוע מציינים אותה בטקסים – ביום זיכרון? השאלה עלתה בי אך תשובה אין. במהלך השנה הנוכחית, לאחר שהתחלתי לחנך כיתה א', עלו שוב השאלות בנושא – מה אומר לתלמידים על יום השואה? האם נקיים טקס? ואם כן מאיזה סוג, מה יהיה בו? מה נעשה בכיתות גבוהות יותר? ומתי ואיך יתחברו לימודי ההיסטוריה עם נושא השואה? נוסף לשאלות הללו נזכרתי שוב ושוב בסיוטים שתקפו אותי כילדה – סיטי שואה. בהם "נאצים רודפים אחרי ביערות, אני לא מצליחה לזוז, לא מצליחה לצעוק רק עומדת קפואה במקומי – משותקת מפחד ואימה".

כבת דור שלישי לשואה, נכדה לסבתא שהייתה במחנות, תמיד עניין אותי הנושא, תמיד רציתי לשמוע עוד לדעת יותר, לנסות ולהבין. בימי הזיכרון הייתי נצמדת לטלוויזיה ורואה את כל התוכניות – על סיפורים אישיים, על ההתרחשויות במחנות וגם על הזוועות. תמונות הגוויות הערומות המונחות זו על זו, השלדים המהלכים, האנשים שנורו ונפלו לקברי אחים, חקוקים עמוק בתוכי. וכפי שפחדתי מהתמונות הללו כילדה, כך גם נמשכתי לראותן.

כאמא וכמחנכת לא הייתי רוצה לחשוף את ילדותי ותלמידי לתמונות הללו. ובכלל הייתי מאחלת להן לגדול בעולם נטול שואה, אך עולמנו, כמוכן, איננו כזה, השואה התרחשה והילדים גדלים בתרבות הנושאת אותה בתוכה.

מהי הדרך להביא לילדים את השואה? זאת שאלת המחקר בעבודה זו.

בלב העבודה עומדים שלושה נושאים מרכזים.

1. ניסיון שלי להבין מה מאפיין כל קבוצת גיל בבית הספר היסודי מכיתות א' ועד ח', ומהי המהות של כל גיל.
2. שאלת הרוע – כיצד הוא בא לידי ביטוי אצל הילדים ומהי ההתייחסות שלהם אליו בגילאים השונים.
3. דרך חשיפתו והבאתו, של נושא השואה, בטקסים ובלימוד מתוך ההבנות שלי לגבי כל גיל.

את העבודה התחלתי בכתיבת טבלה ובה עמודה ראשונה ובה רשומות כל הכיתות, מא' ועד ח', ועמודות נוספות של, מאפייני הגיל, תוכנית הלימודים, התייחסות לרוע, יום השואה – הלימוד בכיתה והטקס. לאחר שהושלמה מרבית הטבלה החלטתי לחלק את כל הכיתות בבית-הספר היסודי לשלוש חטיבות, על-פי מאפייני הגיל הדומים, נקודות ציון ומפנה מהותיות בהתפתחותו של הילד כגון גיל 9 וגיל 12. כך לדוגמא הבנתי כי השינויים בין כיתה א' וב' הינם קטנים מאוד בהשוואה לשינוי המתרחש בכיתה ג' עם "חציית הרוביקון". לכן כיתות א' וב' שובצו יחד בחטיבה הראשונה ואילו כיתה ג' שובצה בחטיבה השנייה יחד עם ד' וה'. כנ"ל לגבי גיל 12 וכיתות ו' עד ח', אשר שובצו בחטיבה השלישית.

הפרק הראשון בעבודה מרחיב את הכתוב בטבלה לגבי מאפייני הגיל ותוכנית הלימודים, על-פי החלוקה לחטיבות שהצגתי קודם לכן.

הפרק השני עוסק בהתייחסות אל "הרוע" בבית הספר היסודי ובעיקר בשינוי שחל בהשפעתו ובהתייחסות אליו בין כיתה א' ו-ח'.

הפרק השלישי מציג את מחשבותי/מסקנותי על התוכן שיש להביא לתלמידים על יום השואה על פי החלוקה לחטיבות ועל דרך הגשתו בפניהם.

1. טבלה התפתחותית

כיתה	מאפייני הגיל	תוכנית הלימודים	שאלת הרוע	יום השואה – לימוד בכיתה וטקסים
א' טוב	חיקוי, מעבר מהיקף למרכז – מעבר מעבודה מהמעטפת לסמכות אחת. עדיין תודעה חלומית. הילד חש עצמו אחד עם העולם. תחילתה של חשיבה תמונתית – כוחות פנטזיה ודמיון חזקים. זיכרון ריתמי. לימוד הפונה אל הרגש.	עבודה עם ריתמוסים. פעולה מתוך תמונה. אגדות ילדים – נותנות תמונה שלמה של העולם והאדם.	נחוה כמשהו הקיים מחוץ לילד. הילד מאוחד עם העולם, עדיין לא קיים חלל פנימי אליו יכולות ישויות הרוע לחדור.	המורה מחזיק את אוירת יום השואה בתוכו. אלמנט ריתמי טקסי בכיתה – הדלקת נר נשמה, עמידה בצפירת זיכרון (אך היה עדיף בלי צפירה בגיל הזה). ראייה קולקטיבית של אחדות. עבודה מההיקף תמונה כללית. אלמנטים חזקים מהטבע. התייחסות כללית, אווירה של חושך, שיש בו מעט אור. סיפור אגדה שמביאה תמונה של חושך שהופך לאור, או שבתוכו מתגלה האור. סיפור המלחמה כאגדה ללא ההקשר הלאומי דתי. הנחת היסודות כתמונה כללית לסיפורים קטנים יותר שיבואו בשנים הבאות. הבאת תמונה ארכיטיפית ולא פשטנית.
ב'	גשר בין הקטבים של כיתה א' ו-ג'. איכות נסתרת, פנימית ועדינה. לימוד הפונה אל הרגש.	משלים וסיפורי צדיקים (לדוגמא סיפורו של רובין הוד). מעבר מהעולם הארכיטיפי שבאגדות לתפיסה של איכויות האנושיות יותר בטבע וביחס אל הטבע. המשלים מביאים את חד-הצדדיות שבאדם והצדיקים מייצגים את האדם השלם המכיל בתוכו הכל ועובר התמרה.	מאזניים-טוב ורע, גבוה ונמוך שני צדדים, עדיין אחד עם העולם והרוע נמצא בחוץ.	אלמנט ריתמי טקסי בכיתה – הדלקת נר, עמידה בצפירת זיכרון (אך היה עדיף בלי צפירה בגיל הזה). סיפורי צדיקים או סיפורי אגדה המביאים את המעבר מהרע אל הטוב – "בן כוכב". האור שמתגבר על החושך – מיכאל והדרקון, אגדת השואה. ראייה קולקטיבית של אחדות. עבודה מההיקף תמונה כללית. אלמנטים חזקים מהטבע.
ג'	נפילה מגן עדן. היווצרות חלל פנימי – התחלה של מרכז. הילד נפרד מן האחדות וחש עצמו לבד בעולם. "ויתבוששו..." התעוררות התודעה – דחייה כלפי חוץ וכאב כלפי פנים, שמתבטאים בפחדים.	בעלי מלאכה – תמונה של פעולתו של האדם בעולם ואיך הוא קשור לתהליכים השונים המתרחשים בו. חיבור של האדם לעולם. תנ"ך – בראשית – מסעו של האדם מגן העדן אל המציאות הארצית. וכן הלגנות על נוה, אליהו, יוסף וכו'... התמצאות בזמן – שנה, חודש, יממה (יסודות לשברים).	תחושת בדידות בעקבות הניתוק מהאחדות עם העולם. הרוע מתחיל לחדור פנימה, אל החלל הפנימי שנוצר. הישויות הלוציפריות שהתגלו בחוץ מתחילות עתה להתגלות גם בפנים בצורה לא מודעת. מתעוררים פחדים.	אלמנט ריתמי טקסי בכיתה – הדלקת נר, עמידה בצפירה. התחלה של סיפורים מהשואה – בעיקר על הסתרות, בדידות של ילדים, על הצורך להסתפק במועט ואף לחלוק אותו עם אחרים, האחד מול הקבוצה. לדוגמא הסיפור - "6 תפוחי אדמה".

		מידות ומשקולות. תק' בניה – בניית מבנה פיזי מיצירת הלבנים ועד לסיום – בעל חלל פנימי.	הפרדה בין בנים ובנות. לימוד הפונה אל הרגש.		
ד' יפה	התחזקות תחושת ה"אני". המפגש של הילד עם העולם. איך אני פוגש את העולם? אני והסביבה – עדיין ממקום מתבונן יותר. פרידה מעולם הילדות וכניסה לתקופה חדשה. מאבק פנימי בין טוב ורע. תקופה של מעבר – בין לבין. התחזקות קבוצות חברתיות יחד עם חרם על ילדים שאינם פועלים בהתאם לקבוצה.	מיתולוגיה – סיפורי הצפון - סיפורי אלים ובני אדם, תולדה של תודעה עצמית, פרידה מעולמות הרוח. דמויות שיהוו מודל לחיקוי לילדים (דוד וגוליית). תק' אדם-חיה, "האדם הוא אמת המידה של כל הדברים", מפגש עם רעיון הסיבתיות בהקשר לעולם החי. תק' מולדת – התמצאות בסביבה הקרובה (מהחדר, הבית ועד סביבת הישוב, בית הספר. התמצאות בזמן ומרחב. תורה – משה, מתן תורה – קבלת חוקים, בני ישראל במדבר, כיבוש הארץ המובטחת, יהושוע, שופטים. סיפורים על אנשים שחיו באמת – נעמי, רות, בת-שבע, לינקולן וכו'. ועל מעשים היסטוריים גדולים – עדיין בצורה סיפורית מאוד ולא בצורה היסטורית. חשבון – שברים פשוטים ועשרוניים. הכרת התעשיות המקומיות – הגידולים באזור, חומרי הגלם (הקשר בין האדם לאדמה).			
ה'	הרמוניה ואיזון בין חשיבה, רגש ועשייה. התפתחות חוש ממשי לזמן. מעבר מתודעה חזותית לתודעה שכלית. תנועה אלגנטית, קלילה והרמונית.	סיפורים מיתולוגיים ממצרים, פרס והודו כהקדמה, למיתוסים היוונים (הכנה להיסטוריה) – תק' יוון כסמל להרמוניה, איזון, אסתטיקה, יופי וסדר. אולימפיאדה – היופי שבגוף ובתנועה שלו. עולם הצמחים. גיאוגרפיה – אפיון אזור גיאוגרפי וקריאת מפה.	הטוב והיופי קשורים זה בזה ועוזרים לשמור על האיזון וההרמוניה בעולם. צריך להיזהר מגפילה אל היופי שאינו קשור בטוב, אליה מושכות הישיות הלוציפיריות.	אלמנט ריתמי טקסי בכיתה – הדלקת נר, עמידה בצפירה, שיר וסיפור בכיתה. בסיפור כדאי להביא את המפגש עם האחר, עם השונה. סיפורים על חבורות של ילדים עם סיסמה סודית. משחקי ילדים בשואה.	
				אלמנט ריתמי טקסי בכיתה – הדלקת נר, עמידה בצפירה, שיר וסיפור בכיתה. סיפורים על אנשים שהתעלו מעל לחולשה הפיזית והצליחו לעזור לאחרים ולהציל את עצמם. אמנות בשואה- ציור, מוסיקה, שירה. גילוי היופי. לדוגמה עיבוד לילדים לסיפור של יעל רוזנר – "זיכרונות ממחבוא".	

<p>טקס משותף עם הכיתות הגבוהות – הדלקת נר, עמידה בצפירה, שירים וסיפורים בהקראה או מפי עדים.</p> <p>עבודה בכיתה על שאלות של מוסר, התלבטויות מה נכון ומוסרי לעשות. סיפורים המביאים התלבטויות מוסריות.</p>	<p>חדירה נוספת פנימה של הרוע- כישויות אהרימניות אשר מתחילות לפעול על החשיבה ומושכות אל החומר. שאיפה אל האמת שומרת ועוזרת למנוע את הניתוק מהרוח ובכך עוזרת להתגבר על הרוע. הטוב קשור ביופי ובאמת. צריך להיזהר מנפילה של החשיבה והמיניות אל החומר והתקשות שלהם במקומות הנמוכים שאינם קשורים בטוב וביפה.</p>	<p>האימפריה הרומית – תמונה לתרבות מודרנית - חוק וסדר – מבנים חברתיים וחוקיים – סנאט, הצבעה... תחילת לימודי ההיסטוריה כטרנספורמציה לסיפורים. גיאוגרפיה – אקלים. טבע – המשך עולם הצמחים והתחלת עולם המינרלים והסלעים. ראשית לימודי הפיזיקה. חשבון – חשבון מסחרי. עבודה בעץ. גיאומטריה.</p>	<p>רוביקון שני סביב גיל 12. נוצר חלל פנימי נוסף (אנכי) בין החשיבה שהולכת למעלה, המיניות והתארכות הגפיים כלפי מטה. החשיבה מתפתחת מהשוואה ושיפוט. מתרחשת חדירה מסוימת של הגוף האסטרלי. הבנת סיבתיות. חוקים שבאים מבחוץ וחוקים פנמיים של מוסר. כוחות רצון חזקים, ווכחנות –רטוריקה. בדיקת גבולות וחוקים.</p>	<p>ו' אמת</p>
<p>טקס משותף עם הכיתות הגבוהות – הדלקת נר, עמידה בצפירה, שירים וסיפורים בהקראה או מפי עדים.</p> <p>בכיתה סיפורי מסעות מהשוואה, העלייה ארצה. סיפורי הגבורה של מי שהחליט להפסיק להתחבא ולהתחיל לפעול. מרד גטו ורשה.</p>	<p>המשך חדירת הישויות האהרימניות, דרך החשיבה. התמודדות עם הכרת השונה – מה שמוכר פחות מפחיד. ההתעניינות בעולם ובמאחז שבו עוזרת לא להתנתק מהרוח ולהתגבר על הרוע. יציאה החוצה למעשים בעולם. אילו מעשים אני עושה – יכולת בחירה.</p>	<p>מגלי- עולם, סיפורי מסעות. סיפורים על עמים שונים. מדע – תגליות והמצאות מדעיות. מינרלוגיה – הבנת ממלכת הדומם. פיזיקה – מכשירים מכנים. כימיה – תהליכי השריפה.</p>	<p>יוצאים ומוציאים מבפנים החוצה. התעניינות בעולם שעוזרת לא לשקוע מידי פנימה. התחזקות החשיבה הלוגית והשיפוט. תחילת גיל ההתבגרות.</p>	<p>ז'</p>
<p>טקס משותף עם הכיתות הגבוהות – הדלקת נר, עמידה בצפירה, שירים וסיפורים בהקראה או מפי עדים.</p> <p>ראייה אינדיבידואלית של האדם. סיפורים אישיים, גבורה והקרבה של היחיד. הטרנספורמציה שעובר האדם. איך צמח היטלר מתוך מלחמת העולם הראשונה. בנות הברית. ההקשרים ההיסטוריים, מהם פיתח היטלר את תורת הגזע שלו. ספר לקריאה אישית או בכיתה "האי ברחוב הציפורים" מאת אורי אורלב.</p>	<p>התחזקות יכולת השיפוט והחשיבה מביאה לתחושה- הבנה שהרוע תלוי בי – אני מחליט מה טוב ומה רע בתוכי ובעולם. התייחסות אינדיבידואלית אל הרוע.</p>	<p>ביוגרפיות. חדשות עכשוויות. היסטוריה – תולדות זמננו, ההמצאות הטכניות הגדולות וסיפורי המהפכות. היסטוריה כלכלית וחברתית. גיאוגרפית – תרבותית וכלכלית. טבע – האדם כמכלול כל ממלכות הטבע. פיזיקה – הידראוליקה ואווירודינמיקה. יחסי גומלין בין היקום והאדם.</p>	<p>הבנת הסברים לוגיים. פיתוח תשוקות פנימיות חזקות ומשאלות לעתיד. התחזקות החשיבה הלוגית והשיפוט. תחילת גיל ההתבגרות. אחד בעולם – התחזקות האינדיבידואליות.</p>	<p>ח'</p>

2. בית הספר היסודי- מאפייני הגיל

הרחבת הטבלה מפרק 1 על פי חלוקה לשלוש חטיבות:
חטיבה ראשונה – כיתות א'-ב'.
חטיבה שנייה – כיתות ג'-ה'.
חטיבה שלישית – כיתות ו'-ח'.

2.1. חטיבה ראשונה – כיתות א' – ב'

את בית הספר היסודי מתחיל הילד במעבר בין השביעון הראשון לשני. מעבר זה איננו חד, אלא הדרגתי ותהליכי, ומשום כך בכיתות הראשונות (א' – ב') עדיין נושאים עמם התלמידים, כוחות אשר אופייניים לשביעון הראשון. כוחות החיקוי אשר עבדו בעוצמה עד גיל 7, עדיין פעילים וקיימים בחטיבה הראשונה, עד גיל 9 בקירוב.

¹ חוויות העולם של הילד בגילאים הללו הינה עדיין חוויה של אחדות, כלומר הילד חש עצמו אחד עם העולם ולא כנפרד ממנו. הוא חווה כל דבר סביבו כחי ודובר אליו. הצמחים מדברים אליו, החיות, ואף האדמה והאבנים. את כולם הוא חש כמלאי חיים כמוהו. ולכן כאשר נכנס הילד בראשונה לבית הספר עלינו לגרום לכל הדברים החיצוניים להראות כמו ישויות חיות. בצורה כזו התייחסותו של הילד לטבע ולאדם תהיה מלאת דמיון. עלינו לתת לו לחוש בצורה אומנותית, שכפי שהוא מדבר, כך הוא יכול לדבר עם כל מה שסביבו.

סביב גיל 7 מסיים הילד את גדילתו הפיזית האינטנסיבית ביותר, אשר באה לידי ביטוי בצורה החזקה ביותר בהתחלפות השיניים, אז מתפנים כוחותיו (כוחות החיים שבו) לפיתוח החשיבה ולכן זהו הגיל המתאים לתחילת הלימוד בבית הספר.

אך החשיבה בגיל הזה עדיין איננה חשיבה לוגית מופשטת, אלא חשיבה תמונתית הקשורה בקשר הדוק לכוחות הפנטזיה והדמיון של הילד, הפועלים בו בעוצמה.

גם הזיכרון ממשיך להתפתח כאשר בתקופת בית הספר היסודי, האלמנט החזק הפועל בו הוא האלמנט הריתמי. אלמנט זה הינו המרכזי והבולט ביותר בהתפתחותו של הילד בשנות בית הספר היסודי.

¹ זהו גיל שבו מפעילים הילדים את הכוחות הריתמיים בכל פעולה שהם מבצעים, תנועה במרחב, דקלום, שירה, נגינה. כל כוחותיו של הילד- כוחות החשיבה, הנפש והרצון נכנסים לפעילות במערכת הריתמית הפיזית ובריתמוסים החיצוניים.

לכן פונים כל תהליכי הלימוד בבית הספר היסודי ובמיוחד בחטיבות הנמוכות, אל הלב והנשימה המייצגים את המערכת הריתמית.

שינוי נוסף המתרחש במעבר מהגן לבית הספר הוא המעבר מעבודת ההיקף, בה ההורה או הגנן מכוונים את הילד על ידי חיקוי חיצוני ופנימי, הסבת תשומת הלב וכו', אל חינוך והכוונה מתוך סמכות. הילד סומך על המבוגר שיוביל וינחה אותו בדרכו. כל ישותו משתוקקת לכך, לתת אמון במבוגר ולסמוך עליו. בכיתה יש מורה אחד המהווה את המרכז, והוא זה המוביל את הכיתה, ומביא את העולם, את יכולותיו, את הידע שלו ואת כל כישוריו אל התלמידים ולמענם.

שלושה נושאים עיקריים מלווים את הילדים בכיתות א'-ב'. עם כניסתם לכיתה א' מלוות אגדות-העם בפרט ועולם האגדות בכלל את הילדים בכל מעשיהם, מלימוד הריתמוסים וסדר-היום בכיתה, דרך לימוד הכתיבה ושאר השיעורים הראשיים והמקצועיים ועד לימי ההולדת והתעודות בהן מקבל כל ילד אגדה הנכתבת או מותאמת במיוחד בשבילו.

¹ רודולף שטיינר, **חינוך וחיים רוחיים מודרניים**, שוני תובל 2005, עמ' 80.
¹ ססיל הרוד, **טיפוח האדם בילדות- עיונים בחינוך וולדורף**, הומני 2007, עמ' 70.
³ שם, עמ' 95.

בכיתה ב' מתווספים לאגדות גם המשלים וסיפורי הצדיקים ומלווים את הילד באותה הצורה. נושאים אלה משמשים ככלי העוזר לילדים לגלות ולהכיר את העולם מתוך תחושת האחדות שלהם איתו.² שם כל פרח או בעל-חיים יכול לדבר והקסם שורה בכל ומאפשר לדוב להפוך לנסיך או ברבור לנסיכה. הם מביאים לילדים את העולם כפי שהוא רואה וחי אותו, ומכילים בתוכם הרבה מידיעת הטבע העממית, ידיעת האדם, מוסר-ההשכל והחוכמה הקדומה של העולם.

בכיתה ב' המהווה שנת מעבר בין הקטבים של גיל 7 ו-9 ניתן לחוש בקיומה של איכות נסתרת התפתחות פנימית עדינה ושקטה שעוד לא פרצה החוצה. המשלים המובאים בכיתה זו מוציאים החוצה ומקצינים את התכונות החד צדדיות שבאדם, ללא ביקורת ושיפוט. אלא כתמונות חיצוניות לאיכויות פנימיות. וסיפורי הצדיקים מביאים את התמונה של האדם השלם וההתפתחות הפנימית והחיצונית שהוא עובר במסע חייו.

2.2. חטיבה שנייה – כיתות ג' – ה'

בכיתה ג' מגיעים הילדים לגיל 9 בו מתרחש שינוי תודעה ואף מעבר סף, כמו המעבר של נהר הרוביקון והנפילה מגן העדן התנ"כי. הילדים שעד כה חשו עצמם מאוחדים עם העולם, מתעוררים לתחושה חזקה של נפרדות ולראשונה הם מרגישים עצמם לבד בעולם (כתחושה פנימית). הכוח שהביא לפרידה מהאחדות מוליד בתוכם התחלה של מרכז פנימי, של חלל שמתוכו ובתוכו מתעוררת הנפש ומובילה את הילד צעד נוסף אל עצמו כאינדיבידואל.

מעבר התודעה הזה מביא עימו התעוררות של בושח וביישנות, כפי שקרה לאדם וחווה לאחר שינוי התודעה שבא עם אכילת פרי עץ הדעת "ל... ויתבוששו..."

כמו כן מתחילה התרחקות בין הבנים והבנות שעד כה לא חשו עצמם, כמעט בכלל, שונים זה מזה וכעת חווים בעצמה רבה יותר את השונה והמפריד ביניהם.

אני מצאתי את תמונת האדם בלמוריה, המובאת על ידי שטיינר במדע הנסתר, כמקבילה במובנים רבים לתמונת הילד בן ה-9 ולשינויים המתרחשים בו.

הקוריקולום המביא בגיל זה את נושא בעלי המלאכה כנושא שנתי ואת תקופת הבניה, מתאים לשתי התמונות הארכיטיפיות שהבאתי קודם - של אדם וחווה לאחר הסילוק מגן עדן ושל בני האדם והתגשמותם הפיזית בלמוריה שהביאה עימה את תחילתה של עבודת האדם את האדמה ועל האדמה. בתקופת הבניה יבנו הילדים בדרך כלל מבנה בעל חלל פנימי.

³"... אתם תפנו אל הרגש והרצון, אם תנחו את המחשבות ואת הרגשות של הילדים להבנת דבר היותם אנושיים באופן מלא, אך ורק בהשתמשם בידיהם בעבודה בעולם..."

בכיתה ד' ממשיך תהליך התחזקות תחושת ה"אני", שהתחיל שנה קודם לכן והילד מתחיל להתבונן יותר בסביבתו, אך הפעם ממקום חדש ומתחושת הנפרדות שהחלה סביב גיל 9. חושיו נפקחים לעולם (שאחרי גן העדן) והוא רוצה ומוכן להתחיל להכיר אותו. בגיל זה מתחזקות הקבוצות החברתיות ואף נקבעים קודים חברתיים, חיצוניים ופנימיים להשתייכות לקבוצה, זה יכול להביא אף להחרמת ילדים שאינם מתאימים עצמם לחוקי הקבוצה או הולכים נגדה. הקוריקולום מביא בכיתה ד' את תקופת אדם-חיה בה לומדים הילדים על בעלי החיים מתוך התפיסה שהביאו היוונים כשאמרו ⁴"האדם הוא אמת המידה של כל הדברים".

ובתקופת מולדת לומדים הילדים להכיר את סביבתם הקרובה מהחדר בבית ועד היישוב בו הם חיים.

כיתה ה' (גיל 11) הינה התקופה ההרמונית ביותר בשביעון השני. היא מאופיינת באיזון בין יכולת ואיכויות החשיבה, הרגש והרצון. התנועה הפיזית אף היא בשיא והילדים נעים באלגנטיות, בקלילות

³ רודולף שטיינר, **אמנות החינוך מתודית דידקטית** (עצות מעשיות למורים), ספרי

מיקרוקוסמוס, 2009, עמודים 109-110

⁴ התייחסות לכך ניתן למצוא אצל ססיל הרוד, **טיפוח האדם בילדות**, הומני, 2007, עמ' 107

ובהרמוניה. החוש לזמן מתפתח ומתחזק ומתחילים ניצנים של מעבר מתודעה חזותית לתודעה שכלית. הילדים מתחילים ללמוד את עולם הצמחים, אך הנושא המרכזי שמלווה את כיתה ה' הוא יוון, כסמל להרמוניה, איזון, אסתטיקה, יופי, סדר ופליאה מכוחותיו האדירים של הטבע האתרי. שיאה של שנה זו מגיע באירועי האולימפיאדה בהם מתכנסות כל כיתות ה' למספר ימים בהם נחגגות יכולותיו ההרמוניות של הגוף ויופייה של התנועה.

2.3. חטיבה שלישית – כיתות ו' – ח'

החטיבה השלישית והאחרונה בבית הספר היסודי מכילה בתוכה את תחילתו של גיל ההתבגרות. בכיתה ו' מגיעים הילדים אל גיל 12 ואל מעבר הרוביקון השני. מעבר הסף הזה מתרחש כאשר כוחות החשיבה והמודעות מתחזקים ועולים למעלה, לכיוון הראש, המיניות מתחילה להתעורר ויורדת כלפי מטה אל אברי הרבייה יחד עם כוחות הגדילה המתקדמים לעבר הגפיים. עם התחזקות יכולות ההשוואה והשיפוט משתנה החשיבה, מחשיבה תמונתית לחשיבה לוגית-מופשטת.⁵ במרחב הפנימי הזה שנוצר מתרחשת חדירה מסוימת של הגוף האסטרלי, אשר מעוררת בילד הבנה לאימפולסים הפועלים בעולם שמחוץ לו, כאימפולסים של רוח ונפש, כגון אלו הפועלים בעולם ככוחות ההיסטוריה. מתעוררת הבנה לסיבתיות המאפשרת את התחלת לימודי ההיסטוריה, ממקום של הבנת התהליכים וכטרנספורמציה של הסיפורים המיתולוגיים וההיסטוריים, אשר הובאו עד כה ללא הקשרם ההיסטורי. את לימודי ההיסטוריה תפתח האימפריה הרומית, כמייצגת את עמידתו האיתנה של האדם בעולם, את תחילתה של התרבות המודרנית עם המבנים החברתיים והחוקתיים המוכרים לנו היום ואת המשך התרחקות האדם מהרוח (הקיסר הרומאי הוכרז כאל).

בכיתה ו' ממשיכים את לימודי עולם הצמחים ואליהם מתווסף לימוד עולם המינרלים והסלעים, נושא זה קשור לירידתו החזקה של הילד במעבר הרוביקון השני אל החומר וצעד נוסף בהתרחקותו מהאחדות. בהקשר הזה מצאתי חיבור רב בין תמונת האדם ביבשת הקדומה של אטלנטיס, המובאת אף היא במדע הנסתר, ובין הכוחות המעצבים והמתפתחים בילד בן ה-12.

לאחר שהילד ביסס עוד קצת את עמידתו האיתנה בעולם הוא מוכן בכיתה ז' לצאת ולחקור אותו, ההתעניינות בעולם עוזרת לא לשקוע חזק מידי פנימה ולרכוש ביטחון מתוך הכרות מעמיקה יותר עם העולם. ולכן בכיתה ז' ישאו מסעות האדם בעולם, מסעותיהם של מגילי עולם והגילויים המדעיים וההמצאות המדעיות, את בן ה-13 אל הכרת העולם ובו השונה, הזר והחדש, יחד עם תחיל לימודי הפיזיקה והכימיה.

את תלמידי הכיתה הגבוה בבית הספר היסודי (כיתה ח') מלווה נושא הביוגרפיות. התלמידים ילמדו בכיתה ובעבודות חקר אישיות, ביוגרפיות של אישים שעברו, מסע חיים משמעותי ולרוב בעל טרנספורמציה והתפתחות בולטים. נושא זה מתחבר למקום בו נמצאים התלמידים סביב גיל 14, אם בכיתה א' היו אחד עם העולם כעת נהיה מורגש וברור יותר היות כל אחד ואחד מהם "אחד בעולם" – אינדיבידואל. בכיתה זו יתחברו לימודי ההיסטוריה עם ההווה ועם החדשות האקטואליות, והתלמידים יעשו מודעים עוד יותר להתרחשויות ההיסטוריות המתרחשות בתקופתם.

⁵ רודולף שטיינר, **אמנות החינוך מתודית דידקטית** (עצות מעשיות למורים), ספרי מיקרוקוסמוס, 2009, עמ' 115

3. שאלת הרוע

לאחר שהצגתי את המאפיינים ההתפתחותיים שעובר הילד מכיתה א' עד כיתה ח', אנסה להביא בפרק זה את מחשבותי לגבי השפעת הרוע על הילדים וההתייחסות לרוע בגילאים השונים. עיקר הרעיונות שיובאו בפרק זה עלו בי במהלך העבודה על פרויקט הגמר, והם רעיונות ראשוניים אשר יכולים להוות נושא בפני עצמו, למחקר מעמיק בעתיד.

בכיתה א' חווה עצמו הילד - אחד עם העולם, כלומר החוויה הפנימית שלו הינה של איחוד עם הרוח, הוא ניפרד ממנה בגוף, אך בחוויותיו אין הוא מפריד עצמו ממנה. אגדות העם מביאות תמונה ארכיטיפית מצוינת לדרך בה חווה הילד את העולם ואת עצמו. ובעזרתם אנסה להציג את הדרך בה נתפס הרוע על ידי הילדים בכיתות א'-ב'.

הרוע המופיע באגדות ונחווה על ידי מבוגרים רבים כקשה ואכזר מובא בהתאמה לדרך בה חווה הילד את העולם, כלומר הוא קיים מחוץ לילד, כישות בפני עצמה. אם נתבונן, כדוגמא, באגדת -העם המפורסמת "שלגיה", נוכל לראות דמויות רבות, כאשר כל אחת מהן מייצגת מרכיב אחר בישותו של האדם. הנסיכה שלגיה הינה הנפש העוברת תלאות ביער/בחיים, האם החורגת הינה הנפש המטריאליסטית שאיננה מחוברת לרוח ולכן נתונה להשפעות רעות. הנסיך מייצג את האני - המרכיב הרוחי באדם, הוא המעורר את הנפש לתודעה החדשה ומוביל אותה לארמון המסמל את משכנם המשותף של הנפש והרוח המאוחדים בהרמוניה גבוהה ומפותחת.

חשוב לציין כי אין לקחת את האכזריות המובאת באגדות כפשוטה, אלא כמעשים המייצגים אירועים פנימיים בישותו של האדם.⁶ כך בגרסה המקורית של שלגיה מנסה האם החורגת שלוש פעמים לפגוע בשלגיה, פעם דרך המערכת הריתמית - בחנק על ידי השרוכים או המחוך, פעם שנייה דרך מערכת העצבים והחושים - עם המסרק המורעל ובפעם השלישית, בה היא גם מצליחה להמיתה, דרך המערכת המטבולית - עם התפוח המורעל. כעת על שלגיה לחוות מוות על מנת שהנסיך יוכל לעורר בה תודעה חדשה.

ישויות הרוע פועלות בחוץ בעולם, אך אינן יכולות לחדור, עדיין, פנימה אל הילד המאוחד, במובנים רבים, עם הרוח.

"יצר האדם רע מנעוריו"?

בגיל 9 מתרחש שינוי משמעותי בהקשר הזה, כמו בתמונת למוריה (כארכיטיפ לגיל זה). בגיל זה, "יורד" הילד צעד נוסף לאדמה, כאשר אז מתעוררת תחושת הנפרדות מהעולם ומתחזקת בו תחושת ה"אני". כתוצאה מכך מתרחק הילד מעולמות הרוח והוא חש בדידות לצד תודעה עצמית גבוהה יותר. במקרים רבים יתעורר השינוי, בגיל זה דרך התרחשויות חיצוניות כמו פרידה של הורים, מוות של מישהו מוכר, מחלה, התעוררות להרגשת בוש או באירועים שונים אחרים. אלו ידחפו את הילד אל מעבר הסף של הרוביקון.

כפי שבלמוריה ירדו לראשונה לאדמה הישויות הלוציפריות הפועלות על כוחות הרגש, עלתה בי המחשבה, האם נכונה האמירה כי "הרוע מתחיל לחדור פנימה בגיל 9 והופך מחוויה חיצונית לפנימית" קשורה בכך שרק כאשר מתחיל הילד לחוש עצמו נפרד מהעולם יכולות ישויות הרוע להתחיל לפעול עליו מבפנים. והאם, כפי שהתרחש בלמוריה, הראשונות שעושות זאת הן הישויות הלוציפריות הפועלות על החושים והרגש ועוללות להביא לנפילה אל היופי שאינו קושר עצמו בטוב. הישויות הללו רוצות לנתק את האדם מהרוח דרך מה שפועל בו בעוצמה, באותה תקופה, ובגיל זה הרגש פועל באדם יותר מאשר החשיבה. כאשר החשיבה פועלת באדם בעוצמה מנסה להשתלט עליה אהרימן, וכאשר התודעה (האני) פועלת בו בעוצמה מנסה להשתלט עליה אזורס.

באטלנטיס המשיכו בני-האדם להתפתח, התפתחה שפה וזיכרון אשר הובילו ליצירת קבוצות בעלי מכנה משותף (תמונה עבור כיתה ד') לצד ניצול יתר של כוחות אתריים שהביאו לצבירת כוח ולתולדה של אנוכיות, שלא הייתה קיימת קודם לכן. אלו הובילו להתפתחות ההשוואה והשיפוט שהיוו את הניצנים להתפתחות החשיבה. כאשר התפתחה החשיבה הופסקה יכולתו של האדם לשלוט בכוחות האתריים של

⁶ססיל הרווד, טיפוח האדם בילדות - עיונים בחינוך וולדורף, הומני 2007, עמ' 95.

הטבע והשליטה בו הצטמצמה לרובד הפיזי בלבד. התפתחות האנוכיות, החשיבה והשליטה ברובד הפיזי בלבד של העולם, יצרו קרקע פורייה לכניסתם של הישויות האהרימניות, המנסות להרחיק את האדם מהרוח דרך המחשבה שהעולם הינו חומר בלבד.

בגיל 12, עם השתחררות החשיבה, מתרחק הילד צעד נוסף מהאחדות והרוח, וכפי שקרה באטלנטיס, התרחקות זו והירידה הנוספת אל האדמה מהווים קרקע להתחלתן של השפעת הישויות האהרימניות על הילד. הישויות האהרימניות יכולות לעורר בילד את המחשבה שהאדם הוא רק חומר כמו כן להתייחסות אל האנשים, החיות והטבע כאל אובייקטים שניתן לנצלם באופן חד-צדדי ולא ככאלה הלוקחים חלק מהשלם. בנוסף לכך עלול להביא את הנער המתבגר ליפול לתחום המיני בצד הנמוך שלו המנותק מאהבה, יופי, התמסרות וחיבור לרוח לטוב ולאמת.

מכל האמור לעיל עלתה בי המחשבה שהמשפט "יצר האדם רע מנעוריו" מדבר אולי על כך שבילדות אין רוע באדם, כיון שהאדם מאוחד עם העולם והרוח ולכן אין הרוע יכול לחדור אליו פנימה. רק כאשר מתחילה התרחקותו של הילד מהרוח יכול הרוע לחדור אליו בהדרגה ולהשפיע עליו מבפנים, זה הרגע בו נפתחת בפניו האפשרות לבחור בין טוב לרע.

החינוך לאור מדע הרוח – חינוך וולדורף, שואף לתמוך בהתפתחות כוחותיו של הילד בהתאם לגילו – רצון, רגש חשיבה ובכך גם לבסס את כוחותיו, כך שהשפעותיהם של לוציפר ואהרימן לא יהיו חזקות מחיבור אל הטוב, היפה והאמת – הרוח.

4. יום השואה

ההתייחסות ליום השואה בכל אחת משלושת החטיבות בבית הספר היסודי.

4.1 יום השואה בחטיבה הראשונה – כיתות א'-ב'.

כאשר חשבתי מה נכון ומתאים להביא לכיתה א' ביום השואה, חזרתי על כל מה שלמדתי וכל מה שהבנתי על הילדים בכיתות א' –ב', וניסיתי להבין כיצד אני יכולה ליישם הבנות אלה במה שאביא לכיתה ביום הזה.

מתוך הלימוד על הגיל ומתוך העבודה שלי כמחנכת בכיתה א' עלו מספר דברים. הבנתי שעל הטקס להיות קטן ופרטי בתוך הכיתה, כל כיתה בחטיבה זו בנפרד. כמו כן שעל היום הזה להיות מעט שונה מהרגיל, ללא שירים שמחים מדי ובאווירה מתונה ושקטה מהרגיל. בטקס הכיתי תכננתי להדליק נר נשמה ולספר משהו על חושך גדול ואור קטן המאיר אותו או בתוכו. ככל שהתקדם הזמן עלתה בי השאלה- מה אומר לילדים אם ישאלו אותי מהי שואה, או שאלה ישירה אחרת? שאלה שניקרה בי זמן רב. בינתיים חגגנו את חג פורים וסיפרתי לכיתה את סיפור המגילה ממש כמו אגדה, אחר כך הגיע פסח וגם את יציאת מצריים סיפרתי באותה צורה, כאגדה. אז עלתה בי שאלה, האם ניתן לספר גם את השואה כאגדה? בהתחלה זה הרגיש לי מאוד נכון, אחר כך נבהלתי, השואה כאגדה?! ככל שחלף הזמן הרגשתי שזה נכון לי ולכיתתי. הלא הם חיים כל כך את האגדות וגם שם יש רוע ואכזריות. כאשר ניגשתי לכתיבת האגדה חשבתי לכתוב אגדה שתביא את התמונות המרכזיות של מה שהתרחש בשואה, בצורה ארכיטיפית וכללית כדי להניח את היסודות לסיפורי השואה שיבואו בשנים הבאות, ויותר חשוב מזה רציתי אגדה שתספוג לתוכה את כל מה שישמעו הילדים על השואה ממקורות אחרים. רציתי לכתוב אגדה שתהיה משמעותית לילדים, ושהתמונות יהדהדו אצלם מספיק כדי לספוג את כל שאר המידע והסיפורים על השואה. כלומר ליצור מצב שבו כאשר הם ישמעו על גטו תעלה בתוכם תמונת "כפר השונים", שבה הילדים האכילו את הציפורים ושיחקו במסעדה, או כאשר ישמעו על פרטיזנים ויערות ידמינו את אנשי הכפר מתחבאים ביער ורואים את הפרפרים והפרחים הסגולים וכו'.

בערב יום השואה התקיים הקולגיום בכיתתי ובו הדלקנו נר נשמה, הנר נשאר דולק בכיתה וקיבל את פניהם של הילדים. בבוקר הרגשתי שהיה בזה משהו נכון, לבוא ביום שלמחרת כאשר הנר כבר דולק. רוב הילדים ידעו שזה יום זיכרון וחלקם גם יותר מזה והנר הדולק התחבר והשרה מאורו על כל היום. לאחר שסיימנו את טקס הבוקר הקבוע הרימו הילדים ידיים ומייד רצו לדבר על יום השואה, לרגע התלבטתי אם לאפשר להם, אך הם כל כך רצו ואני הסתקרנתי לשמוע אותם, כמו גם חשתי שזה נכון כדי לאפשר להם לפרוק מעט את מה שהם רוצים לומר. הם ספרו שהיום יום השואה, שזוכרים אנשים שמתו מזמן, שיש להם סבים ניצולי שואה... אז התחלתי לספר להם את האגדה בלי הקדמה.⁷ האגדה הותירה בהם רושם עז, הם היו קשובים מאוד, חלקם סיפרו את הסיפור להוריהם. סיימתי את היום בתחושה שהקראת האגדה הייתה מאוד נכונה לילדים ושירתה את מה שרציתי להביא.

לאחר שעבר יום השואה ולאחר ששוחחתי עם מורים אחרים על מה שהם עשו בכיתה, הבנתי כי מעבר להכלל, הדבר החשוב ביותר הוא מה מביא איתו המורה מבחינה פנימית ליום הזה וזה מה שיעבור בעוצמה הרבה ביותר לילדים. התהליך שאני עברתי אפשר לי לעמוד מול הכיתה בביטחון ובשקט ולהביא להם ממני את התמונה הרחבה והארכיטיפית שתעטוף אותם ותגונן עליהם.

⁷ ראה נספח א'.

4.2 יום השואה בחטיבה השניה – כיתות ג'-ה'.

בחטיבה השנייה בית הספר היסודי מתנתק הילד מהעולם האחדותי של החטיבה הראשונה ומתחיל לבקש להכיר וללמוד את העולם. עדיין רצוי לערוך את הטקס במסגרת כיתתית בלבד, ובמסגרת זו אפשר להתחיל להביא לילדים סיפורים קטנים מהשואה עדיין ללא הקשר לתמונה הגדולה וללא פרטים היסטוריים או תמונות קשות מידי. יתאימו סיפורים כמו "שישה תפוחי אדמה", סיפורים על הסתרתם של ילדים, חברות סודיות של ילדים, משחקי ילדים בשואה, על המפגש עם האחר. בכיתה ה' ניתן להביא סיפורים על אנשים שהתעלו מעל חולשות פיזיות והצליחו לעזור לאחרים ולהציל את עצמם וכן להביא גילויים של יופי ואומנות מהשואה. עיבוד לילדים לעדות "זיכרונות ממחבוא" של יעל רוזנר יכול אף הוא להתאים.

4.3 יום השואה בחטיבה השלישית – כיתות ו'-ח'.

מכיתה ו' הייתי מתחילה לערוך טקסים משותפים לכיתות הגבוהות בלבד ובהם בנוסף להדלקת נרות, צפירה, שרים וקטעי קריאה ניתן להביא סיפור מפיו של ניצול שואה. בכיתה ו' הייתי מכניסה שאלות של מוסר ומביאה סיפורים המכילים בתוכם התלבטויות מוסריות. בכיתה ז' כהמשך לסיפורי המסעות הרגילים, ניתן להביא סיפורים על מסעות בשואה, על העלייה ארצה וכן סיפורי גבורה של מי שהפסיק להתחבא והתחיל לפעול כמו סיפורו של מרד גטו וורשה. סיפור שמתאים לגיל זה, לקריאה אישית או בכיתה, הוא "האי ברחוב הציפורים" מאת אורי אורלב.

בכיתה ח' במסגרת לימודי תולדות זמננו אפשר להתחיל לדבר על התהליכים ההיסטוריים שהביאו לעלייתו של היטלר ולתורת הגזע שלו. ובהמשך להתעסקות עם ביוגרפיות בכיתה זו הייתי מביאה סיפורי ביוגרפיה של ניצולי שואה, סיפורים על גבורה והקרבה של היחיד ועל אדם שעבר טרנספורמציה בשואה.

סיכום

בעבודה זו חקרתי את התפתחות הילד בשביעון השני, במטרה לקבל תמונה התפתחותית כללית ומתוכה להבין איך נכון ומתאים להביא את נושא השואה לילדים בגילאים השונים. שאיפתי האישי הייתה לערוך מחקר אישי, פנימי של הידע האנתרופוסופי על התפתחות הילד ומתוכו להגיע להבנות אישיות שלי. בתחילת העבודה על הפרויקט תכננתי לראיין הרבה מורים ולשאול אותם על ההתייחסות שלהם לשואה בכיתות השונות, אך בפועל כמעט ולא עשיתי זאת, בהתחלה לא במודע ובהמשך כבחירה מודעת. אני בטוחה כי יכולתי להרוויח הרבה מהשיחות הללו, אך פחדתי שהן יסיתו אותי מהלימוד והמחקר האישי שלי. ואכן גיליתי שבמקומות בעבודה, בהם כתבתי דברים מפיו של מישוהו אחר, ולא חדרתי אותם לעומק בעצמי, נשארה עמימות. את המקומות האלו, שלשמחתי אינם רבים בעבודה, המשיך ואחקור בעתיד.

עבודת המחקר התחילה בבניית הטבלה, אותה מלאתי בהדרגה. בחלק מהכיתות התגלתה קודם המהות של הגיל וממנה הבנה של הקוריקולום, ובחלק מתוך הקוריקולום התגלתה המהות של הגיל. בעזרת המהות והקוריקולום נבנתה ההתפתחות ההדרגתית של יום השואה מכיתה א' ועד ח'. העבודה שהתמלאה אחרונה וגם הייתה הקשה לי ביותר היא, שאלת הרוע. לא מצאתי חומר כתוב שמתייחס ישירות להשפעת הרוע על הילד בכל גיל ולהתייחסות שלו את הרוע ולכן הניסיון להבין את הנושא הזה דרש הרבה עבודה אישית. לשם כך עזר לי מאוד קורס ההתפתחות שלמדנו השנה עם קובי טוך. בקורס זה קיבלנו תמונה של התפתחות התודעה האנושית בתקופות האדמה השונות. במיוחד נחרטה בי בעוצמה התמונה של למוריה ושל תהליכי ההתפתחות שעבר האדם בתקופה זו. התמונה החיה הזו התחברה לי כל הזמן עם גיל 9. ההתפצלות למינים, החלל הפנימי שנוצר והנגיעה של הנפש בתוכו, ההתרחקות מהרוח והישויות הלוציפריות שירדו לאדמה במטרה להרחיק את האדם מהרוח על ידי מה שפעל בו הכי חזק, באופן יחסי - הרגש.

כל פעם שהתבוננתי בטבלה בגיל 9 ובעמודה של הרוע עלתה בי תמונת למוריה, ומשם נולדה השאלה: האם הרוע שמתחיל לחדור פנימה בגיל 9, אלו בעצם הישויות הלוציפריות? האם ישנה הדרגתיות בחדירה של הרוע – הישויות אל האדם, כפי שקרה בהתפתחות האדמה? קודם לוציפר אחר-כך אהרימן ובסוף אזורס? המחשבות והשאלות הללו ליוו אותי כל הזמן, עד שיום שבת אחד התעוררתי עם תמונה חזקה ואחדותית שהכילה בתוכה את כל העבודה וגם את התפתחות הרוע או חדירת הרוע בשביעון השני. התמונה הזו מצורפת כנספח ב' והובאה במלואה בהרצאה על העבודה.

במהלך החודשים בהם עבדתי על הפרויקט היו מספר שיאים:

1. ההבנה מה אני רוצה להביא לילדים בכיתה א', ביום השואה, כתיבת האגדה והקראתה בכיתה.
2. הגילויים והמחשבות על השפעת הרוע על הילדים.

כאשר בחרתי את הנושא לפרויקט חיפשתי נושא שיתרום לי באופן ישיר לעבודה כמחנכת כיתה א', ואכן העבודה תרמה לי רבות כבר במהלך השנה הזו וגם ביצירת תמונה רחבה יותר על בית הספר היסודי ועל השנים הבאות שאעבור עם כיתתי.

אין בכתוב בעבודה זו תשובות מוחלטות, אלא רעיונות אישיים וידע כללי שיכולים להוות נקודת פתיחה למחקרים נוספים בעתיד, שלי ושל מורים אחרים. הדבר המשמעותי ביותר הוא ללמוד כל הזמן את עצמך, את הילדים בכיתה ואת החומר. את כל המרכיבים הללו כדאי ללוש יחד ליצירת הבנות שישרתו, יכילו ויביאו משהו גבוה יותר המכיל בתוכו את כולם.

ביבליוגרפיה

- אורי אורלב, **האי ברחוב הציפורים**, ירושלים, כתר
גלעד גולדשמיט, **עולמה של הילדות**, הרדוף, 2008
אתי הילסום, **השמים שבתוכי**, ירושלים, כתר, 2002
ססיל הרווד, **טיפוח האדם בילדות- עיונים בחינוך וולדורף**, תל-אביב, הומני 2007
סרגי פרוקופייב, **המפגש עם הרוע**, חירות, 2008
רודולף שטיינר, **אמנות החינוך מתודית דידיקטית** (עצות מעשיות למורים), ירושלים, ספרי מיקרוקוסמוס, 2009
רודולף שטיינר, **חינוך והיים רוחיים מודרניים**, שוני תובל 2005
רודולף שטיינר, **חינוך הילד לאור מדע הרוח – אנתרופוסופיה**, תל-אביב, מיכאל, 2003
רודולף שטיינר, **יסודות ההוראה והחינוך בבית ספר ולדורף**, ירושלים, תלתן. 1998
רודולף שטיינר, **שיחות עם מורים**, שוני תובל, 2006
הפעלופדיה אינציקלופדיה לפעילות חברתית, כרך - ח' **יום בזיכרון לשואה והגבורה ויום העצמאות – שישה תפוחי אדמה**, הוצאה - משכל מיסוד ידיעות אחרונות, 1995, עמודים - 169-167

נספח א'

אגדת השואה 2010 – מאת- שלי נתיב

פעם אחת בממלכה רחוקה, קם מלך אפל ורשע, אשר היה יושב יום, יום עם יועציו הנאמנים ורוקם מעשים רעים. הוא שנה ופחד מכל מי שהיה שונה או מיוחד ולכן קבע עם יועציו איך צריכים כל האנשים בעולם להראות, מה עליהם ללבוש ולעשות. שלח כרוזים בכל רחבי ממלכתו אשר הודיעו לכל הנתינים, כי אלו הם הכללים ומי שאיננו כזה, וכל מי שהוא שונה עליו לעזוב את ביתו ולעבור מיד להתגורר בכפרים מיוחדים שהקים לכל האנשים השונים. ומהכפרים המוקפים חומה גבוהה, אסור היה להם לצאת, ומי שעשה זאת זכה לעונש כבד.

ובין כל האנשים הללו הייתה גם משפחה אחת קטנה, של אבא אימא וילדה. גם הם היו שונים ולכן ערב אחד באו לביתם ארבעה אבירים שחורים, אשר למלך הרשע הם היו נאמנים. הם פרצו את דלת ביתם של המשפחה והחלו להרוס כל מה שבדרכם נקרה, אך אבי המשפחה עמד מולם בלי פחד ומורא ונשאר שקט וללא חת. ומאחוריו עמדו אשתו וביתו והתמלאו אף הן בעוז אישיותו. האבירים השחורים הורו להם לקחת מזוודה אחת בלבד ואת כל שאר רכושם להשאיר בביתם, ולעשות זאת עוד באותו הליל שכן כבר למחרת עליהם בכפר להתייצב ושם ולהישאר.

האב, האם וביתם הסתכלו בשקט על ביתם, נפרדים ממנו בליבם. הם ארזו במזוודה אחת בגדים חמים, כיכר לחם וכמה תפוחים אדומים ומתוקים וממש לפני שיצאו מבעד לדלת רצה פנימה הילדה וכשחזרה ויצאה, אחזה בידה בובה קטנה ולה שתי צמות ושמלה לבנה.

וכך יצאו למסע לילי ביער, אל הכפר הלא מוכר. בבוקר הגיעו אל שער גדול וסגור אשר נפתח בהוראת אביר שחור ולו גלימה ארוכה ושחורה. הם עברו בשער וכשהיו בתוך הכפר נסגר השער מאחוריהם וננעל. האב והילדה עמדו שקטים ומתבוננים עד שניגש אליהם נער צעיר וקיבל את פניהם במאור פנים. הוא סיפר כי הכפר קטן והאנשים רבים ולכן חולקים הם יחדיו את המגורים. וכך בעוד הוא מספר ואת הכפר בפניהם מתאר, הוביל אותם לביתו הדל והזמינם להצטרף אליו ואל הוריו. הודה האב לנער הצעיר על קבלת-הפנים והכנסת האורחים והציע לו ולמשפחתו להתכבד בתפוחים האדומים. ארוחתם אמנם דלה הייתה, אך מתוקה מאוד וטעימה. ולמרות הצפיפות והדלות נרקם בין שתי המשפחות קשר אמיץ של חברות. וכך החלו לעבור להם הימים ב"כפר השונים".

אביה של הילדה אשר סנדלר היה, מצא מעט כלי עבודה והיה מתקן, מצאת החמה ועד שקיעתה, את נעליהם הבלויות של אנשי הסביבה. ואמה אשר הייתה תופרת מאוד מוכשרת, הציעה תיקונים לבגדים הבלויים, והאנשים בתמורה נתנו לה אגוזים, או כמה תפוחים קטנים.

הילדה והנער הצעיר העבירו את זמנם בעזרה להורים, אך גם במשחקים, בשירים וריקודים. הנער, שאביו היה נגר, בנה קופסא עם גלגלים, אשר יכלו להיכנס אליה ולשחק בה כבכרכרה. ולפעמים היו הופכים את הקופסא ומדמיינים שהיא שולחן במסעדה ותיארו עד לפרטי פרטים אילו מאכלים מגישים המלצרים. והילדה הייתה יושבת עם בובתה הלבנה ומזמינה עוגה עם תותים וריבה וגם עוגת שוקולד חמה לה ולבובתה.

בערב היו יושבות שתי המשפחות אוכלות מרק דל ולעיתים גם לחם יבש, אך גם על הארוחה הכי דלה ויבשה, אף פעם לא שכחו לומר ברכה ותודה. הילדים היו שומרים את כל הפרורים ובבוקר מאכילים בהם את הציפורים ומסתכלים איך הן פורשות כנפיים ועפות גבוה, גבוה לשמים.

באותו הזמן ישב המלך הרשע בטירתו והמשיך לתכנן את מעשיו וככל שהלך כוחו וגדל כך הלכו והתרבו נאמניו. אך כל הכוח שצבר לא הספיק לו בכלל והוא רצה עוד ועוד כוח לעצמו ולנכסיו.

הוא שלח שוב את הכרוזים לכל הכפרים הנעולים ובכרוזים הבטיח לשונים חיים חדשים טובים מאושרים, בארץ אחרת מרוחקת ויפה שבה יוכלו לחיות שוב בבטחה. האנשים השונים שבכפרים שמחו מאוד והחלו שוב את חפציהם לארוז. וכך יצאו כולם מן הכפרים למסע ארוך אל החיים החדשים. ורק בכפר הקטן שבו חיו הנער והילדה, שבינתיים גדלו הם והיו לנער ונערה, היה אביר אחד שחור, אשר ליבו היה טהור, היה זה אביר צעיר, אשר למרות שחור בגדיו וגלימתו, זהב היה ליבו. וכל אימת שרק יכול היה, הסתיר הוא בבגדיו לחם וחמאה והביאם לכל מי שהיה רעב, או לפעמים הסתיר שמיכה בגלימתו והביאה למשפחה אשר קר מאוד היה ביתה.

יום אחד ובסתר הוא גילה כי הארץ החדשה, איננה אלא ארץ אפלה. הנער והנערה בעזרתו של האביר הטוב עזרו לכל אנשי הכפר לארוז ובלילה בחצות פתח האביר הטוב שער נסתר וקטן בחומה בעדו יצאו אנשי הכפר אחד, אחד בריצה חרישית וזהירה, עד שהסתתרו בין עצי היער מכוסה הכפור והערפילים. בבוקר פתחו, אבירי האופל השחורים, את השער הראשי, וקראו בצעקה לכל האנשים להתאסף, אך אף אחד לא בא והכפר היה שומם וריק.

הנער והנערה שהיו אמיצים מאוד הובילו את אנשי הכפר עמוק אל תוך היערות. במשך היום היו כולם מסתתרים היטב, במערה סמוכה, מתחת לערמות עלים גדולות או בין ענפי העצים ובלילה היו ממשיכים לנדוד. ההליכות היו ארוכות וקשות והמזון מועט מאוד, הקור העז חדר עד לעצמותיהם, אך הם עזרו לחלשים ועודדו האחד את השני להמשיך ללכת ולא לוותר. בדרכם עברו ליד עיירות בהן, למרות האיסורים החמורים והעונשים הכבדים, היו אנשים טובים ואמיצים שהביאו להם מזון, מים ובגדים נעימים וחמים. פעם אחת כאשר התחבאו ביער ראו הנער והנערה צמד פרפרים לבנים מתעופף בין העצים, הם תמחו על כך, שכן לא ראו פרחים ביער, אך כאשר שבו והתבוננו בפרפרים זמן מה, ראו כי הם מתעופפים לכיוון קרחת יער קטנטנה אשר בה פרחו פרחי סיגלית סגולים, קטנים ועדינים, המראה היפיפה הזה מילא את ליבם שימחה ותקווה. הם המשיכו להתבונן כך בשקט שעה ארוכה עד שהתעופפו הפרפרים מעלה, מעלה אל עבר החמה מבעד לעננים האפורים ונעלמו לאורה. בינתיים גילו מלכי הממלכות השכנות, את תוכניותיו של המלך הרשע, לכן התכנסו כולם בארמון הזהב. מלך הזהב היה זקן וחכם והוא קרא לכולם להתאחד יחדיו, ולקרוא לכל אבירי לב הזהב שיבואו וילחמו ביריב האכזר.

המלך הרע לא נכנע בקלות ושלח ברקים ולהבות של אש, אל המלכים הטובים ואביריהם, אך הם הרימו את מגיני-הכסף שלהם וכל הברקים והלהבות חזרו בחזרה אליו והחלישו את כוחותיו. המערכה הייתה ארוכה וקשה, אך המלכים הטובים לא ויתרו ולא נכנעו וככל שהתחזקו ממלכות האור, התפזרו העננים האפורים, ובמקומם באו עננים רכים ולבנים. העצים שעמדו דוממים וקפואים, התעוררו לחיים ולבלבו בהם שלל עלעלים ירוקים. ציפורי השיר חזרו לצייץ, והעולם כולו כמו התעורר משינה עמוקה והתמלא באורה וחומה של השמש הטובה, וכוחות השחור נחלשו ונחלשו עד שנעלמו בזוהרה ובאורה שהציף את הכול.

כאשר הגיעו אבירי הזהב אל היער הגדול, בו מצאו הנער והנערה מסתור, תחילה הם לא ראו אף אחד, אך כאשר ראו אנשי הכפר את שריוניהם המוזהבים ועיניהם הטובות, החלו יוצאים בזה אחר זה ממקומות המסתור ונעמדו במעגל גדול מסביב לאבירי האור. אז שורה אחר שורה ירדו האבירים על ברכיהם בקידה עמוקה ומלאת הוקרה בפני אנשי הכפר והודו להם על אומץ ליבם, נחישותם ועוז ליבם.

